УДК 338.242

Г. Г. Казарян,
к. е. н., директор Асоціації "Всеукраїнська спілка протезно-ортопедичних підприємств "Ортонет"

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КАТЕГОРІАЛЬНОГО ПОЛЯ ТЕОРІЙ ІНСТИТУЦІЙНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

G. Kazarian,
Candidate of Economic Sciences, Director of the Association
"All-Ukrainian Union of Prosthetic and Orthopedic Enterprises" Ortonet"

INTERACTION OF THE CATEGORY FIELD OF THEORIES OF INSTITUTIONAL REGULATION AND SOCIO-ECONOMIC PROVISION

Сучасне інституційне регулювання спрямовується на зростання добробуту нації на основі прискореного розвитку соціально-економічної сфери, активного впливу соціальних факторів на підвищення ефективності національного виробництва. Вона є важливим аспектом регулювання національної економіки і відіграє подвійну роль: по-перше, економічне зростання створює сприятливі умови для поліпшення життя людей, а по-друге, соціальна політика стає фактором економічного зростання та інституційного регулювання економіки. Весь комплекс соціально-економічних заходів відбувається під контролем держави, в її соціальній та економічній політиці, спрямованих на захист населення від безробіття, інфляції, знецінення особистих заощаджень, утримання непрацездатних і не забезпечених громадян.

Modern institutional regulation is directed at the growth of the welfare of the nation on the basis of accelerated development of the socio-economic sphere, the active influence of social factors on the increase of the efficiency of national production. It is an important aspect of regulating the national economy and plays a dual role: first, economic growth creates favorable conditions for improving people's lives, and secondly, social policy becomes a factor in economic growth and institutional regulation of the economy. It is an important aspect of regulating the national economy and plays a dual role: first, economic growth creates favorable conditions for improving people's lives, and secondly, social policy becomes a factor in economic growth and institutional regulation of the economy. The whole complex of socio-economic measures is under the control of the state, in its social and economic policies aimed at protecting the population from unemployment, inflation, depreciation of personal savings, the maintenance of incapacitated and unprotected citizens.

Ключові слова: соціально-економічне забезпечення, інституційні засади, державне регулювання, національна економіка.
Key words: socio-economic provision, institutional principles, state regulation, national economy.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

З переходом України на новий рівень розвитку ринкової економіки головною проблемою є побудова нової соціально-економічної системи, яка має бути невід'ємною частиною загальнодержавної політики. Це зумовлюється тим, що в ринкових умовах кожна особа має самостійно забезпечувати свій добробут та добробут своєї родини.

Політику сучасної держави ми можемо визначити як сукупність соціально-економічних заходів держави, підприємств, організацій, місцевих органів влади, спрямованих на захист населення від безробіття, підвищення цін, знецінення трудових заощаджень і т.п. Об'єктом такої політики є соціально-економічні відносини, що регулюються завдяки відповідних інституцій, які становлять основу суспільства, а суб'єктом є держава, політичні партії, громадські організації.

Сучасне інституційне регулювання спрямовується на зростання добробуту нації на основі прискореного розвитку соціально-економічної сфери, активного впливу соціальних факторів на підвищення ефективності національного виробництва. Вона є важливим аспектом регулювання національної економіки і відіграє подвійну роль: по-перше, економічне зростання створює сприятливі умови для поліпшення життя людей, а по-друге, соціальна політика стає фактором економічного зростання та інституційного регулювання економіки. Весь комплекс соціально-економічних заходів відбувається під контролем держави, в її соціальній та економічній політиці, спрямованих на захист населення від безробіття, інфляції, знецінення особистих заощаджень, утримання непрацездатних і не забезпечених громадян (це відбувається шляхом перерозподілу доходів), на підвищення рівня добробуту

всіх громадян країни через зростання ефективності ринкової економіки.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика взаємозв'язку категоріального поля теорій інституційного регулювання та соціально-економічного забезпечення розкрита у працях Гонти О.І., Маргасової В.Г., Гайдай Т.В., Гришової І.Ю., Дерев'янко С.В., Мищака І.М, Стояновой-Коваль С.С., Мочерного С.А., Дяченка О.П., Ніколюк О.В., Шестаковської Т.Л.

ФОРМУЛЮВАННЯ ЦІЛЕЙ СТАТТІ

Метою є дослідження інституційного регулювання соціально-економічного розвитку. Оскільки, за умови проведення активної соціально-економічної політики, відбуваються динамічні перетворення ринкової системи на соціальне ринкове господарство, що грунтується на ринкових економічних принципах і соціальному захисті населення.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

У своїх працях вітчизняні науковці [1—3] розкривають зміст економічних законів і категорій, які відображають сутність, становлення і розвиток соціально-економічних систем упродовж майже п'яти століть, а також перспективи їх еволюції у розвинених країнах наприкінці другого — на початку третього тисячоліття. Автори показують позитивний досвід розвитку соціально-економічних систем заходу для формування соціального ринкового господарства в Україні. Він визначає основні принципи проведення соціальної політики, а також виокремлює соціальне страхування, як важливий елемент у системі соціального забезпечення населення, що складається з пенсійного, медичного страхування, страхування від нещасного випадку на виробництві та від безробіття. Наступним елементом соціально-економічного забезпечення населення називають нормативно-правове регулювання праці найманих працівників. Також важливим елементом програми соціального забезпечення, на думку вчених, є інституційне регулювання заробітної плати залежно від сфери діяльності та професій, форм власності. Виокремлюють декілька ланок соціально-економічного забезпечення населення, які вважає необхідними, серед них такі: виконання програм підвищення кваліфікації та працевлаштування, у яких беруть участь держава і суб'єкти господарювання; захист прав споживачів; індексація грошових доходів відповідно до рівня актуальних цін [4—6].

У наукових дослідженнях інші автори представляють такі питання, як мета, принципи та завдання соціально-економічної політики держави, напрямки її здійснення; соціальний захист, як складова соціальної політики, соціальне страхування громадян і їх пенсійне забезпечення, соціальне забезпечення, соціальна допомога та багато інших [7—9]. Ми поділяємо позицію вчених, які пропонують розглянути соціальний захист як систему законодавчих, економічних і соціальних, а також соціально-психологічних гарантій, що надає: працездатним рівні умови для поліпшення свого добробуту за рахунок особистого трудового внеску; непрацездатним і соціально-вразливим категоріям населення, насамперед — дітям, молоді, що навчається; інвалідам; пенсіонерам, молодим, неповнолітнім та багатодітним сім'ям переваги в користуванні суспільними фондами споживання, у прямій матеріальній підтримці, в заниженні податків.

Разом з тим, в економічній літературі відсутній єдиний підхід до визначення соціально-економічного захисту та соціально-економічного забезпечення, що свідчить про невизначеність суспільства в цілому з цього питання. На думку С. Сіденко, "соціально-економічний захист можна визначити як сукупність законодавчо закріплених економічних, правових і соціальних гарантій, які надає суспільство кожному своєму члену в разі безробіття, втрати або різкого скорочення доходів, хвороби, народження дитини, виробничої травми, інвалідності, старості тощо" [1]. З цього визначення не зовсім зрозуміло, з якою метою суспільство законодавчо закріплює соціальні гарантії кожному своєму члену. А основною метою соціально-економічного забезпечення населення є порятунок значної частини людей від злидарського існування в умовах, коли середній дохід на душу населення домогосподарства стає нижчим від рівня задоволення елементарних фізіологічних потреб, тобто забезпечення прийнятного для даного суспільства рівня життя.

Науковець С. Дерев'янко визначає соціально-економічний захист як "комплекс правових, економічних та соціальних гарантій, що забезпечують кожному працюючому право на безпечну працю, збереження здоров'я у процесі праці, економічний захист і підтримку працівників та їх сімей у випадку тимчасової втрати працездатності на виробництві, медичну, соціальну і професійну реабілітацію" [2]. Таке формулювання, як бачимо, не визначає суб'єктів системи соціально-економічного захисту, тобто незрозуміло, хто встановлює соціальні гарантії. Відсутні тут також і механізми забезпечення соціального захисту населення.

Специфічною властивістю проблем соціально-економічного забезпечення людини і громадянина в Україні є те, що їх розв'язання передбачає паралельне вирішення на державному рівні, принаймні, трьох цілей стратегічного державотворчого характеру, якими є:

— забезпечення економічної стабільності й економічного зростання як об'єктивної основи сукупності цієї групи прав людини, реалізація державних програм, спрямованих на розвиток інститутів, пов'язаних з окремими соціальними й економічними її правами;

— розроблення й запровадження ефективної соціальної політики, яка водночас визначала б як основні орієнтири на цінності в діяльності органів державної влади та її посадових осіб, так і конкретні завдання при забезпеченні ними соціально-економічних прав громадян;

— проведення законотворчої роботи, кодифікованої діяльності, ліквідація існуючих прогалин у соціальному законодавстві, прийняття нових законів, покликаних підвищити рівень гарантованості соціально-економічного забезпечення.

Процес соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями передбачає не лише розроблення відповідних законодавчих та інших нормативно-правових актів, які регулювали б складну гаму трудових, економічних й соціальних відносин, а й безпосередню роботу, спрямовану на їх забезпечення. Особливого значення набуває також процес розробки, прийняття й реалізації державних програм законодавчої діяльності, оскільки саме завдяки вчасному і планомірному прийняттю необхідних законів не лише досягається закріплення прав людини і громадянина, а й створюється дієва система механізмів їх забезпечення [6].

Одним з недоліків вітчизняного законодавства є відсутність законодавчо визначеного поняття "соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями". З урахуванням викладених думок науковців і зазначених нормативно-правових документів вважаємо за необхідне обгрунтувати сутність цієї категорії. Отже, підсумовуючи наведене, соціально-економічне забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями слід вважати процесом або результатом належного функ-

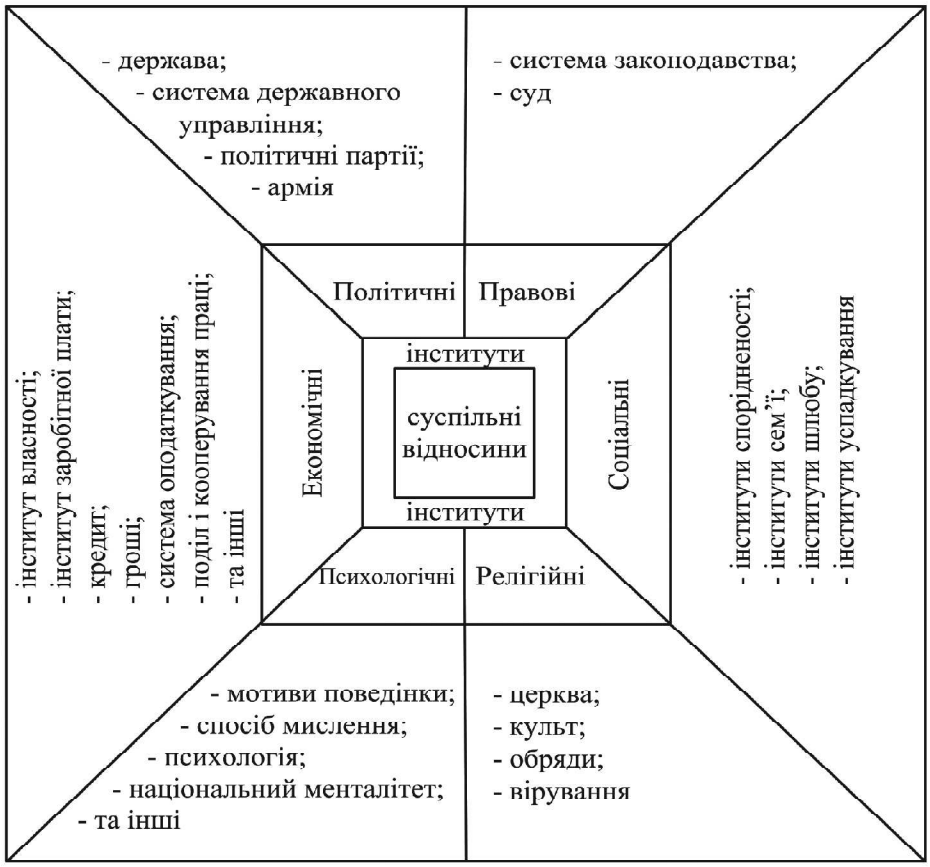

Рис. 1. Класифікація інститутів залежно від сфери суспільних відносин

Джерело: побудовано з використанням [6; 8—9].

ціонування механізму інституційного регулювання у контексті реалізації нормативно закріплених і гарантованих державою прав, свобод та законних інтересів людей з обмеженими фізичними можливостями в різних сферах їх життєдіяльності. У цілому ж рівень соціально-економічного забезпечення осіб з обмеженими фізичними можливостями в Україні, на жаль, є одним з найнижчих серед країн Європи. Його підвищення можливе лише за умови кардинального вдосконалення інституційного регулювання в досліджуваній сфері.

Найбільш стислим і містким визначенням, яке розкриває зміст соціально-економічного захисту, на нашу думку, є наступне визначення. Соціально-економічний захист — це державна підтримка верств населення, які можуть зазнавати негативного впливу ринкових процесів з метою забезпечення відповідного життєвого рівня, тобто заходи, що включають надання правової, фінансової, матеріальної допомоги окремим громадянам (найбільш вразливим верствам населення), а також створення соціальних гарантій для економічно активної частини населення. На відміну від існуючих трактувань соціально-економічного захисту дане визначення цієї категорії підкреслює фінансовий аспект проблеми як одну з найважливіших умов забезпечення функціонування системи соціально-економічного забезпечення.

Огляд наукових робіт [1—9] дає підставу стверджувати, що відбувається полеміка щодо розмежування понять "соціально-економічний захист" та "соціально-економічне забезпечення". Чимало авторів стверджують, що поняття "соціально-економічне забезпечення" має ширший зміст, ніж поняття "соціально-економічний захист", інші, навпаки, вважають соціально-економічне забезпечення складовою частиною соціально-економічного захисту населення. Так, наприклад, інші автори [3; 6] вважають, що в умовах економічної кризи соціально-економічний захист є особливою формою соціально-економічного забезпечення, коли при обмежених ресурсах держави здійснюється максимально можливе задоволення потреб. Подолання економічної трансформаційної кризи веде до зближення соціально-економічного захисту з розвинутими формами соціально-економічного забезпечення.

Міжнародна Організація Праці (МОП) для постійного використання прийняла саме термін "соціально-економічне забезпечення", оцінюючи його як "простий і доступний для розуміння всіма людьми". За кодифікацією МОП, сучасне розуміння терміна "соціально-економічне забезпечення" як системи права включає такі поняття: соціальне страхування, соціальна допомога, державна допомога, що фінансується за рахунок податків; фонди тощо. А з'явився цей термін вперше у законодавстві Сполучених Штатів Америки в Законі про соціальне забезпечення 1935 р., хоча цей закон запроваджував програми, що стосувались страхування на випадок старості, смерті, інвалідності та безробіття. У Концепції соціального забезпечення населення України (грудень 1993 р.) зазначається, що "система конкретних форм соціального забезпечення населення включає: матеріальне забезпечення шляхом соціального страхування у разі безробіття, тимчасової або постійної непрацездатності та соціальну допомогу непрацездатним і малозабезпеченим громадянам".

Конституція України, прийнята парламентом у червні 1996 р., закріпила право громадян на соціальне забезпечення у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок коштів загальнообов'язкового державного соціального страхування, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення 10 . Разом з тим, автор дотримується думки, що соціально-економічне забезпечення — це поняття ширшого змісту, ніж соціальний захист, це складова системи соціально-економічного забезпечення населення. Система соціально-економічного забезпечення, крім використання різноманітних механізмів забезпечення прийнятного для даного суспільства рівня життя, включає ще й комплекс заходів щодо виявлення причин соціальних ризиків, вимірювання їх та порівняння із соціальними нормативами.

Саме виникнення сучасної інституційної парадигми в економіці переважно було пов'язане зі спробою глибше осмислити реальні процеси функціонування соціально-економічної системи, ніж це здійснювалося в межах загальноприйнятих класичних концепцій і уявлень. Інституційний підхід дозволяє охопити значну кількість ізольованих зовнішніх явищ і об'єктів через призму, пов'язаних з ними, соціальних, куль-

турних, політичних, економічних відносин. Сполучною ланкою такого аналізу стає розуміння ролі й значення різних інститутів у сучасному житті. Центральне місце в інституційній теорії займають поняття "інституція" та "інститут".

В економічній літературі є чимало трактувань понять "інституція" та "інститут". Проте варто усвідомлювати, що кожне визначення поняття "інститут" є лише суб'єктивною думкою автора. Уявлення, або інтроспекція, про таку реалію, як "інститут", можуть бути відмінними у різних дослідників і залежать від їхнього досвіду, теоретичних позицій тощо. Наслідком цього стала велика кількість тлумачень, які дають поняттю "інститут" у літературі. Кожне з них, розглянуте само по собі, є умовним, їхній зміст — розрізненим і обмеженим [7—9].

У працях економістів здавна найчастіше, інституції, трактують як заведені та самі собою встановлені в суспільстві порядки і звичаї; інститути — як порядки, закріплені в суспільстві у формі закону, або установи. Суспільні інститути визначають як структури, за допомогою яких встановлюють норми поведінки й упорядковують відносини між людьми, регулюють їхнє життя і діяльність. Під громадськими інститутами розуміють також світ звичаїв, традицій, звичок, сукупність соціальних норм і культурних зразків, які визначають стійкі норми соціальної поведінки, а також сама система реальної поведінки людей в суспільстві відповідно до цих норм.

Отже, до інститутів найчастіше належать: форми господарювання (ринок, держава); організаційні структури (кредитні установи, страхові компанії, освітні установи тощо); культурні норми, менталітет, вірування; певні правила гри, якими керуються економічні суб'єкти (рис. 1).

Залежно від сфери суспільних відносин можна виділити інститути:

— політичні, з яких найбільш значними є держава і система державного регулювання, політичні партії, армія;

— нормативно-правові — система законодавства і суд;

— релігійні — церква, культи, обряди, вірування;

— соціальні — інститути спорідненості, сім'ї, шлюбу, успадкування;

— економічні — інститут власності, заробітної плати, кредит, гроші, система оподаткування, поділ і кооперування праці тощо;

— психологічні — мотиви поведінки, спосіб мислення, психологія, національний менталітет тощо [8—9].

ВИСНОВОК

Проведені дослідження дозволяють запропонувати комплексну структуру інституційного регулювання соціально-економічного забезпечення. Ядром інституційного регулювання є сукупність основоположних правових норм, що визначають логіку і порядок її проведення. До складу ядра входять, насамперед, закони та міжнародні договори, спрямовані на розвиток соціально-економічного забезпечення. На нашу думку, до інституційного середовища соціально-економічного забезпечення, крім інститутів ядра, слід віднести надзвичайно важливий нині інститут державних цільових програм.

Література:

1. Сіденко С.В. Розвиток систем соціального захисту в умовах глобалізації економіки: автореф. дис. ... докт. екон. наук: спец. 08.05.01. — К., 1999. — С. 27.

2. Дерев'янко С. Соціально-економічне становище інвалідів в Україні та проблеми їх соціального захисту за умов трансформаційної економіки. Україна: аспекти праці. — 2005. — № 4. — С. 12—16.

3. Гонта О., Мельник О. Соціальні інновації в організаційно- економічному забезпеченні реабілітації людей з обмеженими фізичними можливостями // Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства: економічні науки. — Харків: ХНТУСГ. — 2017. — Вип. 185. — С. 10—23.

4. Gryshova I.Yu., Shestakovska T.L., Glushko O.V. The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development. Scientificnotes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine. — 2017. — № 4. — P. 75—80.

5. Gryshova I.Ju., Negodenko V.S., Shestakovska T.L. The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism. Науковий вісник Полісся. — 2017. — № 3 (11). — Ч. 1. — С. 62—67.

6. Кравченко М.В. Актуальні проблеми соціального захисту інвалідів. URL: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2010_2/txts/10kmvziu.pdf

7. Gryshova I.Ju., Yanchuk A.O., Shestakovska T.L. The mechanism for implementing the functions of consumerism in market conditions. Науковий вісник Полісся. — 2016. — № 1 (9). — Ч. 1. — С. 93—101.

8. Гайдай Т.В. Парадигма інституціоналізму: методологічний аспект: монографія. — Київ: ВПЦ "Київський університет", 2008. — 296 с.

9. Івашина О.Ф. Інституціональне середовище економічної модернізації / БІЗНЕС ІНФОРМ. — 2014. — № 7.

10. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 року № 254к/96-ВР // Верховна Рада України. Відомості Верховної Ради України. — 1996. — № 30. — Ст. 141.

References:

1. Sidenko, S.V. (1999), "Development of social protection systems in the conditions of globalization of the economy", Ph.D. Thesis, Economy, Kyiv, Ukraine.

2. Derev'ianko, S. (2005), "Socio-economic situation of invalids in Ukraine and their social protection in the conditions of a transformational economy", Ukraina: aspekty pratsi, vol. 4, pp. 12—16.

3. Honta, O. and Mel'nyk, O. (2017), "Social innovations in organizational and economic provision of rehabilitation of people with disabilities", Visnyk Kharkivs'koho natsional'noho tekhnichnoho universytetu sil's'koho hospodarstva: ekonomichni nauky, vol. 185, pp. 10-23.

4. Gryshova, I.Yu. Shestakovska, T.L. and Glushko, O.V. (2017), "The economic measurement of convergence of institutional impact on the sustainability of development", Scientificnotes of the Institute of Legislation of the Verkhovna Rada of Ukraine, vol. 4, pp.75—80.

5. Gryshova, I.Ju. Negodenko, V.S. and Shestakovska, T.L. (2017), "The methodological principles of determining the level of performance of the functions of consumerism", Naukovyj visnyk Polissia, vol. 3 (11), no. 1, pp. 62—67

6. Kravchenko, M.V. (2010), "Actual problems of social protection of the disabled", available at: http://www.nbuv.gov.ua/ejournals/dutp/2010_2/txts/10kmvziu.pdf (Accessed 20 Aug 2018).

7. Gryshova, I.Ju. Yanchuk, A.O. and Shestakovska, T.L. (2016), "The mechanism for implementing the functions of consumerism in market conditions", Naukovyj visnyk Polissia, vol. 1 (9), no. 1, pp. 93—101

8. Hajdaj, T.V. (2008), Paradyhma instytutsionalizmu: metodolohichnyj aspekt [Paradigm of institutionalism: a methodological aspect], VPTs "Kyivs'kyj universytet", Kyiv, Ukraine.

9. Ivashyna, O.F. (2014), "The institutional environment of economic modernization", BIZNES INFORM, vol. 7.

10. Verkhovna Rada Ukrainy (1996), "The Constitution of Ukraine", Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy, vol. 30.

Стаття надійшла до редакції 23.08.2018 р.